

Ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς τῆς Στεμνίτισης ὁ σ. (σ. 130-133) δὲν ἀντελήφθη μίαν σημαντικὴν παραδρομὴν τοῦ Ζάχου, πρὸ περιγραφῶν μετὰ θαυμασμοῦ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ προσγράφει αὐτὰς εἰς τὸν ναὸν τῆς Μπαφέρως. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὅλως διαφορετικῆς τεχνοτροπίας τοιχογραφιῶν τῶν ἄλλων τῆς κώμης ταύτης ναῶν (σ. 134-136) παραλείπει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν λόγον καὶ διαγράψῃ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης. Μᾶλλον συντόμως ἀσχολεῖται καὶ περὶ τῶν ναῶν τοῦ μικροῦ Ζυγοβιστίου, ἀναφέρει ὅμως (σ. 99) περὶ τοῦ χωρίου, ὅτι ἤρχιζε νὰ κτίζεται ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὑπὸ οἰκογενειῶν ἐλθουσῶν ἐξ Αἰμυναλῶν!

Τὰ περὶ τῆς μονῆς Προδρομοῦ, πενιχρὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι διαφορετικὰ χωρὶς λεπτομερῆ ἐξέτασιν κυρίως ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν δεδομένων. Παρατρέχει ὁ σ. (σελ. 187) τὸ ἠρειπωμένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὴν προτέραν ἱστορικὴν θέσιν τοῦ Ἀτσιχώλου, πρὸ ἧτο κτίσμα βυζαντινόν, εἶχε πιθανῶς καθολικὸν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου καὶ θέσιν πλησίον τοῦ Λουσίου ποταμοῦ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Ἀλλὰ τοιαῦται ἔρευναι ἐκφεύγουν τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ σ. καὶ δὲν θὰ εἴχαμεν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον μελέτης αὐτοῦ, ἀρκεῖ ν' ἀπέφευγεν ἐντελῶς τὴν ἀνακίνησιν φιλολογικῶν θεμάτων.

Ἄλλ' εἵπομεν τὰ ψιλολογήματα ταῦτα δὲν ἠμποροῦν νὰ κλονίσουν τὴν ἀξίαν τοῦ σπουδαίου ἔργου. Χαίρομεν διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ θὰ ἐθεωρούσαμεν αὐτὴν περισσότερον ἀκαδημαϊκὴν, ἂν ὡς διδακτορικὴ μάλιστα εἶχε περιορισθῆ αὐστηρῶς εἰς τὸ ἥμισυ, ἀπηλλαγμένη τῆς προσπαθείας νὰ κωδικοποιήσῃ τρόπον τινὰ τὰς γνώσεις ἐπὶ τῶν γορτυνιακῶν πραγμάτων. Ὡς πρὸς τὴν ἀπόπειραν καταρτίσεως πίνακος ἀναλογιῶν διὰ μαθηματικῶν τύπων, διὰ τὰς ἀριθμητικὰς τιμάς, τὰς ἀναλογίας κλπ., ἐπειδὴ προεκάλεσαν ἀντιρροήσεις (Δ. Ι. Πάλλας «Θεολογία», ΚΗ', 1957, 479-481), ἐπέχομεν νὰ σχηματίσωμεν γνώμην, ὡς μὴ εἰδικοί, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ προσκομιζόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἄνευ ἀξίας.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Κ. Ἀ. Ἀλεξανδροῦ, ναυάρχου ἐ.ἀ., *Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Ἀθῆναι 1957, σελ. 526 (ἔκδ. Ἱστορικῆς Ὑπηρεσίας Β.Ν.).

Ὁ κ. Ἀλεξανδροῦς ἀνήκει εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, οἱ ὅποιοι ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν μελέ-

την τῆς ἱστορίας τοῦ ναυτικοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς γενικωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Δὲν εἶναι μόνον αὐστηρῶς τεχνικὰ τῆς εἰδικότητός του τὰ θέματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν καὶ μελέτην τοῦ ναυάρχου κ. Ἀλεξανδροῦ καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται σειρά ἐμπεριστατωμένων ἀρθρῶν δημοσιευθέντων εἰς ἐγκυκλοπαιδείας καὶ εἰς εἰδικὰ περιοδικὰ. Οὗτος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του καὶ ἐμελέτησε τὴν συμβολὴν τοῦ ναυτικοῦ παράγοντος κατὰ τὰς διαφόρους μακρὰς ἢ καὶ συντόμους, οὐχ ἥττον ὅμως σημαντικὰς, περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ Ναυτικαὶ Ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος 1821 - 1827, Τὸ Ναυτικόν μας κατὰ τὴν πολεμικὴν περιόδον 1941 - 1945, Ἡ Θαλασσία Δύναμις εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἶναι οἱ τίτλοι αὐτοτελῶν συγγραμμάτων του. Εἰς αὐτὰς προσετέθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος καὶ ἡ περὶ ἧς ἐν τῷ παρόντι σημειώματι ὁ λόγος.

Τὸ θέμα εἶναι εὐρὸν καὶ ἐξόχως ἐνδιαφέρον. Ὡς δὲ ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ του παρατηρεῖ, δὲν ἔτυχε μέχρι τοῦδε ἐπαρκοῦς προσοχῆς ὁ ναυτικὸς παράγων ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνεξίξει τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Βεβαίως δὲν λείπουν μελέται ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τοῦ ναυτικοῦ τῶν Βυζαντινῶν. Τοῦτο ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ, καὶ ἀκριβῶς ὡς συντελεστὴς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὡς παράγων τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῆς βίου, δὲν ἔτυχε τῆς ἀρμοζούσης προσοχῆς. Οἱ κατὰ ξηρὰν ἀγῶνες ἐπέσυραν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι τὸ Βυζάντιον ἦτο κυρίως χερσαία δύναμις. Ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ κενοῦ τούτου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ συγγραφέως.

Οὗτος δέχεται τὴν αὐτοκρατορίαν ὡς θαλασσίαν κυρίως δύναμιν. Ὁ χαρακτηρισμὸς του δὲ οὗτος δέον νὰ νοηθῇ ἐν τῇ εὐρείᾳ σημασίᾳ τοῦ ὄρου, δηλ. τῇ πολεμικῇ, τῇ ἐμπορικῇ καὶ τῇ οἰκονομικῇ γενικώτερον. Καὶ ὀρθῶς βεβαίως! Ἄλλως τε τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα συνυπάρχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐφ' ὅσον μάλιστα πρόκειται περὶ μεγάλων Δυνάμεων, καὶ μεγάλη Δύναμις ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ἦτο ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως δὴποτε ὅμως ὁ συγγραφεὺς παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ θέμα του ὑπερβάλλει εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς αὐτοκρατορίας ὡς κυρίως ναυτικῆς δυνάμεως.

Τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ κατὰ θάλασσαν βίου τῆς αὐτοκρατορίας ἐπιδιώκει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰς 514 σελίδας τοῦ βιβλίου του διαιρῶν τοῦτο εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια: Α'. Ἡ Δυναστεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Β'. Τὸ Βυζαντινὸν Ναυτικόν. Γ'. Ἡ Δυναστεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Δ'. Ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ διάδοχοί του. Ε'. Ἡ Δυναστεία τῶν Ἰσαύρων. ΣΤ'. Νέα περίοδος ἀμῆς ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ζ'. Ριζικὴ μεταβολὴ τῆς καταστάσεως ἐν τῇ Μεσογείᾳ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Η'. Ἡ Δυναστεία τῶν Κομνηνῶν. Θ'. Ἡ Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ι'. Κατακερματισμὸς τοῦ Βυζαν-

τίου - Φραγκικά και Ἑλληνικά κράτη. Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1251. ΙΑ'. Ἡ μακρὰ ἀγωνία καὶ τὸ ἡρωϊκὸν τέλος. ΙΒ'. Κρίσεις καὶ συμπεράσματα. Πρόκειται δηλ. περὶ διαιρέσεως τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ βασικὰ συγγράμματα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ σύμπτωσις ὅμως αὐτῇ δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ γνωρίσματα. Προχωρεῖ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ διερωτᾶται ὁ ἀναγνώστης, εἰς ἔχῃ ἐνώπιόν του συγγραφήν ὁποίαν ὁ τίτλος προαναγγέλλει ἢ συγγραφήν γενικῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Βεβαίως ὁ συγγρ. εἰς τὸν προλογόν του προλαμβάνων δηλοῖ ὅτι τὰ μὲ τὸ θέμα του συνδεόμενα γεγονότα θὰ πλαισιώσῃ μὲ συμβάντα ἀναγόμενα εἰς τὴν γενικὴν τοῦ Βυζαντίου ἱστορίαν. Ἡ τοιαύτη ἀποψις εἶναι ὀρθή. Προβαίνει ὅμως ἐκεῖνος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε τὸ θέμα του συχνότατα νὰ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου καὶ εἶναι τόσον ἐνδιαφέρον!

Τὸ θέμα Ἡ Θαλασσία Δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι μέγα καὶ ὁμολογουμένως ἀπαιτεῖ εἰδίκευσιν καὶ μακρὰν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν καὶ τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν βοηθημάτων. Ὁ κ. Ἀλεξανδροῦς χρησιμοποιεῖ βεβαίως πηγὰς τινὰς καὶ βοηθήματα. Ἡ ἔκτασις ὅμως καὶ ὁ τρόπος δὲν εἶναι ἐπαρκῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διαπιστοῦται κυρίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν συμβολὴν τοῦ ναυτικοῦ εἰς τὸν ἐμπορικὸν καὶ οἰκονομικὸν γενικώτερον βίον τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀνταπόκρισις εἰς τὰς τελευταίας αὐτὰς ἀπαιτήσεις πρὸς συγγραφήν ἔργου καλύπτοντος τὰς ἀνάγκας τῆς ἐρεύνης τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θέματος, ὑπερέβαινεν, ἐξ ὧσων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, τὰς δυνατότητας τοῦ συγγραφέως. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἐκπλήσσει τὸν ἀναγνώστην εἶναι ἡ ἀπουσία γνωρισμάτων παντὸς μὲ ἐπιμέλειαν ἐκδεδομένου βιβλίου. Ἦτοι ἀρχιτεκτονικῆς, οἰκονομίας τῆς ἕλης, γλώσσης, καὶ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρων τυπογραφικῶν σφαλμάτων. Πολλάκις παραθέτει ἱστορικὰ γεγονότα χωρὶς αὐτὰ νὰ συνδέωνται μὲ τὸ θέμα, πράττει δὲ τοῦτο μόνον καὶ μόνον διότι ταῦτα παρουσιάζουν ἐγκυκλοπαιδικὸν ἐνδιαφέρον. Ἀντῶν ἐκ ξένων βοηθημάτων ἀφίσταται τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, π.χ. εἰς τὴν σ. 43 γράφει Γκιεντιγκέρδ Ι ἀντὶ Ἰσδιγέρδης Α'. Λίαν πλημμελὴς εἶναι καὶ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον παραπέμπει εἰς πηγὰς καὶ βοηθήματα. Σφάλματα οὐσίας δὲν εἶναι σπάνια. Π.χ. ὁ Ἀλάριχος (σ. 41) δὲν ἦτο ἡγεμὼν τῶν Ὄστρογόθων ἀλλὰ τῶν Βησιγόθων, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (σ. 43) φέρεται ζῶν τὸ ἔτος 449, ἐνῶ εἶχεν ἤδη ἀποθάνει τὸ 444, ἡ διαίρεσις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ Διοκλητιανοῦ παρατίθεται (σ. 28) ἐσφαλμένη, ἡ νῆσος τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης δὲν λέγεται Ἰοβάτη ἀλλὰ Ἰωτάβη (σ. 47), αἱ Institutiones τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶναι ἑλληνιστὶ Ἐρηνεῖαι ἀλλ' Εἰσηγήσεις (σ. 120), τὸ λατ. *foenus* ἔδει ν' ἀποδοθῆ ὡς τόκος, δάνειον καὶ ὄχι ὡς δίκαιον (σ. 123), τὸ ὀψίκιον δὲν ἦτο ἀκραῖον θέμα κατὰ τὸν Θ'

αἰῶνα (σ. 191), ὁ Δούναβις καὶ ὁ Ἰστρος εἶναι τὸ αὐτὸ (σ. 191), τὸ ὄνομα τῆς θρησκτικῆς πόλεως δὲν εἶναι Δέρκα (σ. 461) ἀλλὰ Δέρκοι, τὸ Ἄνατολὸν (ὄχι Ἄνατολή) Χισσὰρ δὲν ἐκτίσθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' ἀλλὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (σ. 467). Ἡ παράθεσις τῶν τοιούτων σφαλμάτων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ μακρόν. Ἀρχοῦν ὁμως, νομίζομεν, διὰ νὰ φανῇ πόσον ἐπισφαλῆς εἶναι ἡ διαπραγματεύσεις θεμάτων ὑπὸ μὴ εἰδικῶν καὶ μάλιστα ἐν σπουδῇ ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Καὶ εἰς ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ τὰ σφάλματα οὐσίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶναι ἐπιεικῆς ἔναντι μὴ εἰδικοῦ, ὅταν ὁμως εὐρίσκεται ἐνώπιον πληθώρας σφαλμάτων γλωσσικῶν καὶ τυπογραφικῶν δεδικοιολογημένως δυσφορεῖ.

Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπαινεθῇ τις τὸν ζῆλον καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως καὶ νὰ ἐξάρη ὠρισμένας ἀπόψεις αὐτοῦ ἐπὶ ζητημάτων εἰδικῶν καὶ γενικῶν ἀκόμη. Καταλήγομεν δὲ δεχόμενοι ὅτι παρ' ὅλα τὰ σφάλματά του τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀλεξανδροῦ ἀποτελεῖ εὐχάριστον καὶ χρήσιμον ἀνάγνωσμα διὰ τὸ εὐρύτερον κοινόν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ

The Akathistos Hymn. Introduced and transcribed by Egon Wellesz Copenhagen, 1957, 8°, σσ. XCII+108. Union Académique Internationale. Monumenta Musicae Byzantinae Transcripta... vol. IX.

Ἐπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐξεδόθη ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ γνωστοῦ μουσικολόγου E. Wellesz. Δίδω μίαν περίληψιν διὰ τοὺς Ἑλληνας ἀναγνώστας :

Εἰς τὸν Πρόλογον ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι τὸν Μάϊον τοῦ 1950 ἐπεσκέφη τὴν βιβλιοθήκην τῆς Grottaferrata, ἐνθα μεταξὺ τῶν θησαυρῶν τῆς εἶδεν ἐν χειρόγραφον, τὸν κώδικα Ashburnhamensis 64, μέγα μέρος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἐν Κονδακάριον, γεγραμμένον εἰς τὴν Grottaferrata κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ. Ἐξ ὅσον γνωρίζει εἶναι τὸ μόνον χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν μουσικὴν τοῦ προοιμίου καὶ τῶν 24 οἰκῶν τοῦ Ἀκαθίστου.

Γνωρίζει ἐπίσης ὅτι ὁ ὕμνος περιέχεται καὶ εἰς τὸν παλίμνηστον κώδικα E.β. VII (περιεγράφη ὑπὸ A. Rocchi, Codices Cryptenses pp. 421-422), ἀλλ' ὁ κώδιξ οὗτος ἔχει ἤδη κατασταφῆ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀλλῶως ἢ εἰς συγκριτικὴν ἐργασίαν.

Πάντα τὰ εἰς ἡμᾶς γνωστὰ χειρόγραφα ἀνήκουν εἰς τὸν ΙΔ' ἢ ΙΕ' αἰ. καὶ περιέχουν τὴν μελωδίαν μόνον τοῦ προοιμίου καὶ τοῦ α' οἴκου. Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ἀπετέλει ἄσμα πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖον ἔψαλ-